

Kognityvinė sąmonė I. Kanto patyrimo teorijoje

EDVARDAS RIMKUS

Vilniaus Gedimino technikos universitetas, Filosofijos ir kultūros studijų katedra, Kūrybinių industrijų fakultetas, Trakų g. 1, 01132 Vilnius

El. paštas edvardas.rimkus@vgtu.lt

Straipsnyje analizuojama kantiškoji kognityvinės sąmonės teorija, bandant į ją pažvelgti ne vien kaip į epistemologinę, bet ir kaip į psichologinę teoriją. I. Kantas patyrimą nusako kaip juslinės medžiagos ir konceptualinės formos sintezę, o prielaidas jai sudaro transcendentalinė sąmonė, disponuojanti baziniais pažinimą grindžiančiais konceptualiniais instrumentais ir veikianti tiek išorinio, tiek vidinio patyrimo sferoje. Šioje kognityvinės sąmonės teorijoje esama, nors tiesiogiai ir neišreikšto, socialumo aspekto: apriorinės sąvokos ir pažinimo principai / taisyklės yra kuriami ir legitimuojami ne tik atskirų individų, bet ir intersubjektyviai – socialinėje bendruomenėje. Transcendentalinę sąmonę traktuojant psichologiškai kaip individualią sąmonę steigiančius konceptualinius mechanizmus nagrinėjančią teoriją, reikia įvesti intelektualinį stebėjimą, kurio I. Kantas savo patyrimo teorijoje atsisako.

Raktažodžiai: pažinimas, sąmonė, patyrimas, Kantas, išorinis patyrimas, intelektualinis stebėjimas, vidinis patyrimas

IVADAS

I. Kanto pagrindiniame teorinės filosofijos veikle *Grynojo proto kritika* (1781; 1787) išdėstyta transcendentalinės sąmonės teorija, kurią įprasta interpretuoti kaip epistemologinę pažinimo subjekto, arba kognityvinės sąmonės, teoriją. Pažinimo subjektas disponuoja konceptualinėmis formomis, kuriomis apdorojama pojūtinio patyrimo medžiaga. Transcendentalinę sąmonę nusakydamas kaip pamatinę patyrimo galimybės sąlygą (Kant 1996: 145–149) filosofas siekia legitimuoti matematinių gamtos mokslų pasiekiamą pažinimą, arba empirinį pažinimą, senosios spekuliatyvosios (transcendentinės) metafizikos atžvilgiu. I. Kanto kognityvinės sąmonės teorija anksti tapo kontroversišku vertinimų objektu: ji buvo apibūdinta kaip neaiški, neišbaigta, todėl sulaukė įvairių bandymų ją pataisyti arba pagerinti¹. I. Kantas savo patyrimo teorijoje neapsiriboja tik empirinio pažinimo proceso nagrinėjimu, jis dar tyrinėja mąstymą, vaizduotę ir kt. sąmonės gebėjimus, tad jo teorija aiškiai turi psichologinę dimensiją. I. Kanto patyrimo teorijoje nėra analizuojamos vien tik mokslo nustatytų faktinių teiginių, kaip patyrimo teiginių, galimybės sąlygos ir / ar empirinio pažinimo procesas, joje pateikiama ir tam tikra sąmonės analizė. Žvelgiant istoriškai į

¹ Žr. pvz.: Reinhold 1791: 81–87; Schulze 2000 [1792]: 127; Fichte 1889: 73.

I. Kanto patyrimo teorijos recepciją, vienas svarbesnių priekaištų kaip tik ir buvo jos kaltinimas psychologizmu. Antipsichologiškai buvo nusiteikę Marburgo neokantininkai².

Transcendentalinė sąmonė³ I. Kanto patyrimo teorijoje yra pamatinė patyrimo sąlyga, nes produkuoja juslinę medžiagą sutvarkančias konceptualines formas ir veikia tiek išorinio, tiek vidinio patyrimo sferoje. Susitelkus tik į kantiškąją išorinio patyrimo analizę, galima pernelyg sureikšminti sąmonės veikimą empirinio pažinimo srityje ir taip *transcendentalinę sąmonę* suprasti tik kaip epistemologinį subjektą, o toks interpretavimas reikštų tiek I. Kanto patyrimo teorijos supaprastinimą, tiek vienpusį, nepagrįstai siaurą kantiškosios kognityvinės sąmonės veiklos lauko supratimą. Straipsnio tikslas – parodyti, kaip ši teorija kantiškosios patyrimo analizės kontekste gali būti iš naujo interpretuojama kaip psichologinė asmens sąmonės teorija bei nurodyti pagrindinius probleminius klausimus, išskylančius tokioje I. Kanto kognityvinės sąmonės traktuotėje. Pagrindinė tezė – interpretuojant I. Kanto kognityvinės sąmonės teoriją kaip psichologinę, individualios sąmonės architektūrą ir / ar jos funkcionavimo mechanizmus analizuojančią teoriją, reikėtų įvesti tam tikrą socialumo aspektą į filosofo apriorinių pažinimo formų sampratą bei atgaivinti I. Kanto nepripažintą intelektualinę intuiciją.

JUSLINĖ MEDŽIAGA IR KONCEPTUALINĖ FORMA

I. Kanto patyrimo teorijoje juslių teikiami duomenys yra radikaliai atskiriami nuo sąvokų arba sąvokinės pažinimo⁴ formos: „Tai, kas reiškinyje atitinka pojūtį, aš vadinu jo materija; o tai, kas įgalina įvairovę reiškinyje sutvarkyti pagal tam tikrus santykius, vadinu reiškiniu forma. Kadangi tai, vien tik kame pojūčiai gali būti sutvarkyti ir įgauti tam tikrą formą, pats savo ruožtu negali būti pojūtis, tai, nors visų reiškinių materija mums duota tik *a posteriori*, jų forma visa turi būti parengta jiems sieloje *a priori* ir dėl to gali būti tiriama atskirai nuo bet kokio pojūčio“ (Kant 1996: 73–74). Juslinė medžiaga, gaunama per jusles, arba juslinius patyrimo kanalus, yra empirinio pažinimo pagrindas. Juslės yra tai, kas informuoja apie realiai egzistuojančius ir nuo sąmonės nepriklausomus objektus. Mąstymo veikla negali sukurti juslinės medžiagos, bet privalo ja remtis empirinio pažinimo procese.

Sąmonė įneša į pasaulį sąvokas, kurios I. Kanto patyrimo teorijoje yra nusakomos kaip empirinio pažinimo instrumentai. I. Kantas skiria juslinius vaizdinius nuo sąmonės produkuojamų konceptualinių vaizdinių (Ameriks 2000: 108–109). Tad pirmiausia daiktai yra prieinami per juslinio patyrimo vaizdinius, jie patiriami kaip tam tikros juslinės duotybės. Po to į empirinio pažinimo procesą įsikiša sąmonė, sąvokomis ir mąstymo operacijomis suteikdama formą šiai „žaliai juslinei medžiagai“ – pojūtinio patyrimo duomenims. Šie du žmogaus sąmonės „kamieniai“ yra išskiriami teorinėje abstrakcijoje, o konkrečiame pažinimo akte

² Pvz., H. Cohenas teigė, kad kantiškoji transcendentalinė sąmonė turi būti suprantama kaip aukščiausias pažinimo principas, o ne kaip asmeninė sąmonė (Cohen 1885: 142).

³ Nebeapžvelgiama daugybė tekstų, jau parašytų ir nuolat pasirodančių apie I. Kanto sąmonės sampratą, rodo šios teorijos aktualumą. Kai kurie autoriai I. Kanto sąmonės teorijoje, jo transcendentalinėje psichologijoje, išvelgia dirbtinio intelekto, arba dirbtinės sąmonės, kūrimo prielaidas ar galimybes; pvz., žr: McCormick 2003, Stuart ir Dobbyn 2002. Kantiškoji sąmonės samprata yra patekusi ne tik į filosofinių, bet ir psichologinių tyrimų lauką, žr.: Jankowiak 2016; Longuenesse 2017; Indregard 2018; Schulting 2018 ir kt.

⁴ I. Kantas patyrimą supranta kaip empirinį pažinimą, pvz.: „Visa tikra metafizika yra kilusi iš mąstymo <...>, ji apima grynus minties veiksmus, vadinasi, *a priori* sąvokas ir principus, kurie leidžia *empirinius vaizdinius* paversti dėsnių valdomais ryšiais, taip jie gali tapti *empiriniu pažinimu*, kas ir yra patyrimas“ (Kant 1997: 9).

susilieja – įvyksta jauslumo ir mąstymo sintezė, todėl nebeturime nei gryno juslinio daikto, nei grynujų mąstymo formų. I. Kantas juslinę medžiagą ir konceptualinę formą nusako kaip būtinas empirinio pažinimo galimybės sąlygas: „Mintys be turinio – tuščios, stebiniai be sąvokų – akli“ (Kant 1996: 99). Kantiškoji patyrimo teorija ne tik pateikia tam tikrą pažinimo proceso vaizdą, bet ir nusako bendriausius empirinio pažinimo normatyvus.

Patyrimo juslinė medžiaga ir konceptualinė forma yra atskiri, į vienas kitą neredukuojami, vienas iš kito neišvedami empirinio pažinimo elementai. Pripažindamas, kad jauslumas vis dėlto yra fundamentalesnis pažinimo dėmuo, kad tai yra ontologiškai pirmesnė pažinimo atrama vien todėl, kad mąstymas nesukuria intersubjektyviai prieinamos juslinės medžiagos, I. Kantas nemano, jog sąvokinė pažinimo forma yra išvedama iš daiktų. Jo požiūriu, tai yra aprioriniai, anksčiau už patyrimą, arba iki patyrimo, suformuojami konceptualiniai vaizdiniai (sąvokos, pažinimo principai / taisyklės, bendriausi dėsniai), kurie yra tam tikri mintiniai konstruktai, pasitarnaujantys kaip empirinio pažinimo instrumentai⁵. Filosofas pasisako prieš empirines sąvokų kilmės teorijas, jis nemano, kad sąvokas, kurias mes taikome empirinio pažinimo procese, galima išvesti iš daiktų, jų stebėjimo. Taip pat jis pasisako ir prieš įgimtų sąvokų / idėjų teorijas (pvz.: Kant 1996: 153–154). Kantiškojoje patyrimo teorijoje tiek intelektas, tiek protas kaip tam tikri sąmonės pasireiškimai yra suprantami kaip kūrybiniai žmogaus gebėjimai, dėl kurių yra produkuojamos pažinimo konceptualinės formos – apriorinės sąvokos ir aprioriniai pažinimo principai.

Pojūtinis patyrimas, pasak I. Kanto, yra sukeliamas arba sužadinas, todėl yra tam tikra mūsų pačių reakcija į objektą, kuris daro mums įtaką vienu ar kitu jusliniu kanalu. Pirmiausia turi egzistuoti nuo mūsų niekaip nepriklausantis daiktas, kad jis galėtų kaip nors mus paveikti. Juslinis receptyvumas I. Kantui įrodo, kad egzistuoja nuo mūsų sąmonės nepriklausoma realybė. Jusline prasme patyrimo mes nekuriame, juslinė pagava yra daikto poveikio rezultatas mums ir mūsų pačių prigimtinis gebėjimas reaguoti į tą poveikį. Pirmiausia pats daiktas turi būti pasiekiamas jusliškai, kad galėtume jį pažinti. Objektas, kurį galima just, yra tik stebimas, ir pažinimas dar nevyksta, nes tai, kas yra vien tik juslu, dar nėra niekaip kalbiškai-teoriškai įprasminta. Todėl, pagal I. Kantą, jauslumas, kaip einantis pirmiau pažinimo, yra pasyvusis žmogiškojo pažinimo dėmuo. Juslinės medžiagos mes negalime sukurti taip, kaip sąvokos, o tiesiog turime priimti ją, kokia yra mums duota. Vėliau juslinė medžiaga yra įtraukiama į konceptualinį pažįstančiojo subjekto aparatą, į sąmonės produkuojamų sąvokų tinklą. I. Kantas skiria tris tokių apriorinių sąvokų rūšis: juslinio stebėjimo formas – erdvę ir laiką; mąstymo formas – kategorijas; bendrąsias sąvokas – schemas.

KOGNITYVINĖ SĄMONĖ IŠORINIAME IR VIDINIAME PATYRIME

Patyrimą kaip empirinį pažinimą, kuris yra juslinės medžiagos ir konceptualinės formos sintezė, sukuria sąmonė ir savimonė, veikiančios ne tik išorinio, bet taip pat ir vidinio patyrimo sferoje. I. Kantas kognityvinę sąmonę vadina transcendentaline sąmone ir transcendentaline

⁵ „Betgi kiekvienas patyrimas, be juslinio stebėjimo, kuriuo kas nors pateikiama, apima dar ir objekto, kuris duotas stebėjimu arba reiškiasi jame, sąvoką; todėl kiekvieno patyrimu pagrįsto pažinimo pagrindą sudaro objektų apskritai sąvokos kaip apriorinės sąlygos; <...> patyrimas (mąstymo formos požiūriu) galimas tik dėl sąvokų“ (Kant 1996: 129). „<...> patyrimas yra pažinimo rūšis, reikalaujanti intelekto dalyvavimo – intelekto, kurio taisyklės aš privalau turėti savyje kaip prielaidą dar prieš tai, kai man yra duoti objektai, taigi *a priori*. Šios taisyklės išreiškiamos apriorinėmis sąvokomis, prie kurių, vadinasi, visi patyrimo objektai turi būtinai prisiderinti ir jas atitikti“ (ten pat: 40, 41). „Intelektas pagal jauslumo ir apercepcijos subjektyvias sąlygas patyrimui apskritai *a priori* teikia tik taisykles, kurios tik ir daro galimą patyrimą“ (ten pat: 223).

apercepcija nusakydamas ją kaip aukščiausią / pamatinę patyrimo galimybės sąlygą. Tai tam tikras sąvokinis „Aš mąstau“ vaizdinys ir tuo pat metu sąvokinė funkcija, lydinti juslinius ir konceptualinius vaizdinius bei atliekanti jų sujungimą – sintezę (Kant 1996: 133). Sąmonė yra transcendentalinė, nes ji veikia aprioriškai formuojamų sąvokų ir pažinimo principų lygmenyje. Būdama kognityvinių sintezių centre, sąmonė vykdo empirinę ir apriorinę sintezes: sintezuoja juslinius reiškinius su sąvokomis (schemomis, kategorijomis, konceptualiniais laiko ir erdvės vaizdiniais); apriorines mąstymo formas (kategorijas), bendrąsias sąvokas (schemas) jungia su apriorinėmis juslumo formomis (erdve, laiku). Tai, ką I. Kantas įvardija grynosios juslinės medžiagos ir reiškinio materijos sąvokomis (kas yra sinonimiška ir juslinio vaizdinio⁶ sąvokai), dar nėra įtraukta į transcendentalinę sąmonę kaip į tam tikrą apriorinių sąvokų mechanizmą. Kognityvinė sąmonė čia tėra formalus, teoriškai kaip sąvokinės funkcijos įsivaizduojamas loginis-epistemologinis subjektas, kuris yra neindividualus ir nesubstancialus empirinio pažinimo, arba patyrimo, pagrindas.

Kiek I. Kanto patyrimo teorija yra orientuota į matematinių eksperimentinių gamtos mokslų pasiekiamo pažinimo analizę – nuo sąmonės nepriklausomos, arba išorinės jos atžvilgiu, tikrovės reiškinų pažinimo analizę, tiek juslumas šioje teorijoje išlieka pagrindinis patyrimą kontroliuojantis ir jo prasmingumą užtikrinantis kriterijus. Vidinio patyrimo sferoje, kai sąmonė fiksuoja savo pačios vidinį turinį, pvz., nukreipdama dėmesį į emocijas, norus, įsivaizdavimus, mintis, prisiminimus, ateities projektus ir kt., pažinimo medžiaga jau nebėra juslinės prigimties ir ji nėra tokia duotybė, kuri galėtų būti prieinama intersubjektyviai – kaip yra prieinami jusliškai fiksuojami reiškiniai, pojūtinio patyrimo objektai. Dėl šių priežasčių tiek introspektyviai prieinamo vidinio turinio, tiek kognityvinės sąmonės, veikiančios vidinio patyrimo sferoje, analizė tampa komplikauta⁷.

Transcendentalinė sąmonė kaip kognityvinis subjektas neišvengiamai veikia ir vidinio patyrimo sferoje – introspektyvus vidinio turinio arba sąmonės vidinės patyrimo medžiagos tyrinėjimas galimas taikant iš esmės tas pačias apriorines sąvokas ir principus kaip ir išorinio patyrimo atveju. Vidinius reiškinius sąvokomis galima struktūruoti, skaidyti, kataloguoti, aiškintis jų tarpusavio sąveikas, analizuoti jų atsiradimo priežastis, poveikį įvairiems reiškiniams ir t. t., tam prireikia apriorinių pažinimo formų. Gal tik vienintelės kantiškai suprantamos apriorinės erdvės sąvokos kaip pažinimo formos pritaikymas tįsumo, arba tūrio, neturinčiam vidiniam sąmonės turiniui galimas tik metaforiškai. Pasak I. Kanto, „<...> stebėjimo forma, iš anksto sudaranti sielos pagrindą, laiko vaizdinyje apibrėžia būdą, kuriuo įvairovė sieloje egzistuoja drauge <...>“ (1996: 94). Tad dėl savitabos ypatingą svarbą įgyja apriorinis laiko vaizdinys – vidinio patyrimo reiškiniai išsidėsto laiko linijoje. Analizuojant vidinio patyrimo reiškinius neįmanoma apsieiti ir be bendrųjų sąvokų – schemų. Nagrinėjant psichologinį subjektą, jo funkcionavimo

⁶ Kantiškoji „vaizdinio“ sąvoka, kaip nurodo P. Guyer'is, žymi tiek juslinį vaizdinį kaip vienetinį, turintį tiesioginį santykį su savo objektu, tiek bendrąją sąvoką – bendrąjį vaizdinį, kuris gali būti susijęs su daugybe objektų ir neturi tiesioginio santykio nei su vienu iš jų; su objektu sąvoka gali būti susijusi tik per juslinį vaizdinį (Guyer 2006 [2000]: 40).

⁷ Vidinio patyrimo sferoje galime stebėti nuolatinį įvairių sąmonės būsenų srautą. „Vidinio patyrimo medžiaga“ yra efemeriška, be to, vidinių reiškinų kaip vidinio patyrimo objektų mes negalime taip efektyviai paaikškinti kaip išorinio patyrimo objektų – kai turime bendrąsias fiziškai-intersubjektyviai patiriamų reiškinų teorijas ar jų veikimą apibūdinančius dėsnius. Žmogus negali nei tiksliai pažinti vidinių savo sąmonės turinių, nei jų efektyviai prognozuoti. Šalia šių paminėtų ir kitų keblumų, I. Kanto požiūriu, vidiniame patyrimo, taip pat kaip ir išoriniame, iškyla pažinimo ribų problema, išreiškiamą „daišto savaime“ sąvoka: „<...> siela save stebi ne taip, kaip ji save įsivaizduotų betarpiškai savaiveikiškai, bet pagal tai, kaip ji veikiama iš vidaus, vadinasi, taip, kaip ji sau reiškiasi, o ne kokia ji yra“ (Kant 1996: 94).

mechanizmus, prireikia transcendentalinės sąmonės, kaip kognityvinės sąmonės, produkuojamų konceptualinių pažinimo formų. Jeigu galime kalbėti apie psichologinius dėsnius, nusakančius „sąmonės architektūrą“ ar kokius nors jos veikimo ypatumus, jiems nustatyti, kaip ir išorinio patyrimo atveju, reikalingas vienoks ar kitoks apriorinių sąvokų aparatas. Transcendentalinė sąmonė yra pamatinė tiek išorinio, tiek ir vidinio patyrimo savistaboje, arba introspekcijoje, sąlyga.

KOGNITYVINĖ-SOCIALINĖ IR INDIVIDUALI SĄMONĖ

I. Kantas savo transcendentalinę patyrimo teoriją kūrė kaip atsvarą transcendentinei metafizikai, kurią jis kritikavo kaip peržengiančią patyrimą – sąvokinėse spekuliacijose nepaisančią juslinės medžiagos, todėl pseudopažinimą. Dėl tokios teorinės orientacijos filosofui neprisireikė kurti išsamios žmogaus sąmonės teorijos. Dėl tos pačios priežasties jo sąmonės teorija yra dvilypė: viena vertus, tai yra tik epistemologinė koncepcija, kurioje kalbama apie teirinių-loginių pažinimo subjektą, kita vertus, transcendentalinė apercepcija gali būti suprantama ir kaip žmogaus, arba individo, sąmonės funkcionavimo mechanizmus aiškinanti, taigi, psichologinė teorija.

Į I. Kanto patyrimo ir jo sąmonės teoriją gali būti įvestas socialinis aspektas⁸ interpretuojant arba traktuojant transcendentalinę sąmonę tiek kaip atskirų individų kuriamų, tiek kaip intersubjektyviai legitimuojamų ir bendruomenės (pvz., mokslininkų) į individo sąmonę įdiegiamų konceptualinių pažinimo instrumentų visumą. Bendrąsias sąvokas, kaip ir jų apibrėžimus, pirmiausia atrandame kaip tam tikras duotybes. Kalba arba bet kurios kategorinės sistemos yra perimamos socialiai. Laiko, erdvės įsivaizdavimai gali funkcionuoti kaip savaime suprantami, kasdienės bendruomeniškos sąmonės įtvirtinti dalykai. Jie gali būti ir kvestionuojami, įvairiai modifikuojami tyrėjų bendruomenėse, nustatant šių konceptualinių pažinimo formų, kaip tam tikrų apriorinių įsivaizdavimų, ribotumą, nepritaikomumą kurių nors pažinimo objektų srityje. Plastiškas yra tiek atskirų individų, tiek socialinių bendrijų revizuojamas ir priklausomai nuo konkrečių poreikių ar taikymo srities transformuojamas kategorinis pažinimo aparatas: pamatiniai patyrimo pritaikomi pažinimo principai / taisyklės, bendrosios sąvokos.

I. Kantas savo sąmonės teorijoje atsiriboja nuo substancialistinio jos įsivaizdavimo, sąmonė nėra daiktas⁹. Tačiau mėginant pasitelkti šią teoriją kaip aiškinančią kokius nors individo sąmonės veikimo mechanizmus, šis kantiškas nesubstancialumo teiginys turi būti atmetamas. Kaip sąmonė galėtų būti visiškai nesubstanciali – jeigu manytume, kad per apriorinių sąvokų tinklą ir jų funkcijas atsiranda žmogaus sąmoningumas, jeigu būtent per tai pasaulyje faktiškai nubunda individuali žmogiška sąmonė.

⁸ Socialumo reikia, nes jis padeda I. Kanto nominalistinę apriorizmo koncepciją atriboti nuo metafizinio realizmo (pvz., platoniško tipo): apriorinės pažinimo formos nėra įgimtos ir / ar egzistuojančios nepriklausomai nuo sąmonės; tai tiek individualiai, tiek kolektyviai kuriamos ir socialiai į individo sąmonę įdiegiamos pažinimo formos. Individualiai ir socialiai kuriamas sąvokinis pažinimo instrumentarijus I. Kanto patyrimo teorijos kontekste psichologiškai gali būti suprantamas ir kaip sąvokinis sąmonės pagrindas. Žr.: Rimkus 2015: 77–78.

⁹ Transcendentalinė sąmonė I. Kanto nėra vaizduojama kaip substanciali būtybė, pvz.: „Visuose sprendiniuose aš visada esu apibrėžiantysis subjektas to santykio, kuris sudaro sprendinį. Tačiau teiginys, kad „Aš, kuris mąstau“, mąstyje visada turi būti laikomas subjektu ir gali būti laikomas kažkuo, kas mąstymui būdinga ne tik kaip predikatas, yra apodiktinis ir netgi tapatus; tačiau jis nereiškia, kad aš, kaip objektas, esu savarankiška būtybė, arba substanciali“ (Kant 1996: 297, 308).

Jeigu „aš“ arba sąmonė yra nesubstancialus sąvokinių funkcijų žaismas kaip teoriškai įvaizduojamas pažinimo subjektas, jeigu jis tėra efemeriška, nesvarbu individualiai ar kolektyviai palaikoma informacinė vibracija, – tokiu požiūriu psichologinė sąmonės kaip vidinio patyrimo ir savistabos teorija kantiškojoje paradigmoje pasidaro sunkiai įmanoma. Tad galima apsiriboti tik išoriniame patyrimo veikiančios kognityvinės sąmonės kaip tam tikro sąvokinių funkcijų aparato ar pažinimo sąvokinio instrumentarijaus, kurio inventorizaciją atlieka I. Kantas, analizavimu, susitelkiant į kantiškąjį deskriptyvų patyrimo proceso aprašymą, tampantį normatyviu patyrimo galimybės sąlygų nagrinėjimu. Norint transformuoti I. Kanto transcendentalinės sąmonės teoriją į psichologinę teoriją, tenka sugrąžinti intelektualinę / sąvokinę stebėjimą, arba intelektualinę intuiciją, kurią I. Kantas savo patyrimo teorijoje atmeta pernelyg griežtai formuluodamas epistemolginį normatyvą: pažinimo objektai pirmiausia turi būti duoti ir prieinami jusliškai, kad galėtų būti pažinti sąvokomis. Toks apriorinis principas vidinio patyrimo sferoje yra nepritaikomas. Intelektualinės intuicijos atmetimas trukdo pasižiūrėti į I. Kanto transcendentalinės sąmonės teoriją kaip į žmogaus realų sąmoningumą analizuojančią teoriją. Įtraukus šį elementą, galima transcendentalinę apercepciją suvokti kaip specifinį žmogaus sąmonės teorinį modelį, nusakantį individualios sąmonės architektūrą ir / ar tam tikrus jos funkcionavimo mechanizmus. Taip I. Kanto teorija apie patyrimo galimybės sąlygas gali būti reformuluojama į teoriją apie sąmonės galimybės sąlygas.

IŠVADOS

Kantiškoji transcendentalinė sąmonė yra ne tik išorinio (empirinio) objekto, bet ir psichologinio subjekto (savimonėje) pažinimo pagrindas. Nors I. Kanto epistemologinėje teorijoje nėra visiškai ir vienareikšmiškai nusakytas žmogaus sąmonės supratimas, tačiau jo kognityvinės sąmonės supratimu galima transformatyviai pasinaudoti kaip psichologine, asmens sąmonę aiškinančia, teorija. Šiuo požiūriu, transcendentalinė sąmonė gali būti naujai interpretuota kaip sukurianti realų / faktinį žmogaus sąmoningumą: individuali sąmonė susikuria per sąvokas ir sąvokines funkcijas, todėl, priešingai I. Kanto teorinėms intencijoms, įgauna ir tam tikrą substancialumą. Sąmonės-substancijos, kaip psichologinio fakto, aiškinimui, prireikia intelektualinės intuicijos arba sąvokinio stebėjimo. Individuali introspektyviai pasiekiamą sąmonę yra objektas, kuris yra prieinamas ne jusliškai, bet sąvokomis. Sąmonė reiškiasi per sąvokas ir save patiria per sąvokas. Sąmonės kalbinis funkcionavimas (kurio detalesniam aiškinimui gali pasitarnauti I. Kanto kognityvinės sąmonės teorija) yra tai, kas sukuria sąlygas žmogaus sąmoningumo ir racionalumo atsiradimui, sąmonės nubudimui tikrovėje. Be sąvokinės sąmonės, arba per sąvokines funkcijas pasireiškiančios sąmonės, nėra galimas ne tik vidinio turinio – vidinio patyrimo reiškinių – pažinimas, bet negalima ir pati individuali asmeninės sąmonės tapatybė. Tiek epistemologinėje, tiek psichologinėje transcendentalinės sąmonės traktuotėje yra svarbus socialumas: apriorinės sąvokos kaip pažinimo formos, kurias I. Kantas atskiria nuo juslinės medžiagos, yra produkuojamos, palaikomos ir modifikuojamos ne tik atskirų individų, bet ir socialinės sąmonės, arba bendruomeniškai-intersubjektyviai. Kantiškoji kognityvinė sąmonė funkcionuodama socialiai formuoja individą ir atvirkščiai – individas gali daryti įtaką įvairioms socialiai funkcionuojančių sąvokų, kaip pažinimo formų, modifikacijoms. Individuali asmeninės sąmonės tapatybė negalima be individualios sąmonės sferoje ir kolektyviškai / bendruomeniškai funkcionuojančių sąvokų.

Gauta 2019 05 15

Priimta 2019 06 02

Literatūra

1. Ameriks, K. 2000. *Kant and the Fate of Autonomy. Problems in the Appropriation of the Critical Philosophy*. Cambridge: Cambridge University Press.
2. Cohen, H. 1885. *Kants Theorie der Erfahrung*. Zweite neubearbeitete Auflage. Berlin: Dümmler.
3. Guyer, P. 2006 (2000). 'Absolute Idealism and the Rejection of Kantian Dualism', in *The Cambridge Companion to German Idealism*, ed. K. Ameriks. Cambridge: Cambridge University Press, 37–56.
4. Dobbyn, C.; Stuart, S. A. J. 2002. 'A Kantian Prescription for Artificial Conscious Experience', *Leonardo* 35(4): 407–411.
5. Fichte, J. G. 1889. *The Science of Knowledge*. Ludgate Hill, London: Trübner and Co.
6. Indregard, J. 2018. 'Consciousness as Inner Sensation: Crusius and Kant', *Ergo: An Open Access Journal of Philosophy* 5: 173–201.
7. Jankowiak, T. 2016. 'Intentionality and Sensory Consciousness in Kant', *Journal of Philosophical Research* 41: 623–649.
8. Kant, I. 1996. *Grynojo proto kritika*. Vertė: R. Plečkaitis. Vilnius: Mintis.
9. Kant, I. 1997. *Metaphysische Anfangsgründe der Naturwissenschaft*. Hamburg: Meiner.
10. Longuenesse, B. 2017. *I, Me, Mine: Back to Kant, and Back Again*. Oxford: Oxford University Press.
11. McCormick, M. 2003. 'Questions about Functionalism in Kant's Philosophy of Mind: Lessons for Cognitive Science', *Journal of Experimental & Theoretical Artificial Intelligence* 15(2): 255–266.
12. Reinhold, K. L. 1791. *Über das Fundament des philosophischen Wissens*. Jena: Mauke.
13. Rimkus, E. 2015. „I. Kanto patyrimo teorijos metafizinė komunikacija: M. Heideggeris“, *Santalka: filosofija, komunikacija* 23(1): 73–85.
14. Schulting, D. 2018. 'Self-Consciousness, Objectivity, and Idealism. On "Kant's Radical Subjectivism"', *Tijdschrift Voor Filosofie* 80(2): 313–322.
15. Schulze, G. E. 2000 (1792). 'Aenesidemus, or Concerning the Foundations of the Philosophy of the Elements Issued by Prof. Reinhold in Jena Together with a Defence of Skepticism Against the Pretensions of the Critique of Reason', in *Between Kant and Hegel: Texts in the Development of Post-Kantian Idealism*. Translated, with Introductions, by G. Giovanni and H. S. Harris. Cambridge: Hackett Publishing.

EDVARDAS RIMKUS

Cognitive Consciousness in Kant's Theory of Experience

Summary

The article investigates the Kantian theory of cognitive consciousness not only as epistemological but also as psychological theory of human consciousness. Kant describes experience as a synthesis of sensible matter and conceptual form. Transcendental consciousness, producing basic conceptual instruments of cognition and acting both in the spheres of outer and inner experience, lying on the ground of this process. There is a social aspect in this theory of cognitive consciousness that Kant himself has never expressed directly: a priori concepts and principles/rules of cognition are produced and legitimated not only by separate individuals but also intersubjectively in a social community. Treating transcendental consciousness psychologically as a theory analysing mechanisms that establish individual consciousness, intellectual intuition (which is refused in Kant's theory) needs to be introduced.

Keywords: cognition, consciousness, experience, Kant, intellectual intuition, outer experience, inner experience